

УДК 821.131.1.09+130.2 П 305

Петрова О. М.

ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ ЯК АВАНГАРДИСТ

Статтю присвячено визначенню суто авангардних характеристик свідомості, світо-відчуття, поетичного та громадянського мислення Данте Аліг'єрі.

Як ім'я Тараса Шевченка є ледь не генетичною ознакою українства, Шота Руставелі - символом духовності Грузії, Олександра Пушкіна - уособленням величі російської культури, ім'я Данте Аліг'єрі є невід'ємною частиною європейськості.

Данте творив на зламі Середньовіччя та Проторенесансу. Його релігією був католицизм, філософією - богослів'я, наукою - схоластика. Для сучасників Данте, які наївно вірили в те, що поет насправді мандрував пеклом, «Божественна комедія» була твором, який показує на шлях до блаженства після смерті. Однак поема насправді значно змістовніша і має кілька смислових нашарувань, інакше не проіснувала б такий тривалий час у культурі. Адже кожне нове покоління, кожна доба знаходили у Данте аналогії з проблематикою власного життя, із суворим злободенням. Не випадково ілюстраторами поеми та її інтерпретаторами були найвидатніші митці XV-XX ст.: Мікеланджело, Блейк, Роден, Гуттузо, Далі, Гложнік, Раушенберг. Могутня публіцистична пристрасність Данте, моральна вимогливість в оцінках світу, церкви, людності, геніальні прозріння майбутнього - все це прочитується на сторінках «Комедії».

Данте першим піддав сумніву непорушність релігійних авторитетів та підніс значущість аналітичної думки. Відмовившись від латини, він почав писати народною мовою - «Божественну комедію» написано на «вольгаре». Його ерудиція була надзвичайною. Данте передбачив відкриття Америки, сформулював низку наукових ідей, згодом підтверджених експериментально. На думку Павла Флоренського, саме Данте пророко передбачив відкриття неевклідової гео-

метрії, математику великих мас та простору, теорію відносності. У духовний світ Європи поет увійшов як попередник ренесансного гуманізму: до Данте середньовічна література знала лише сакральний образ Богоматері. В «Божественній комедії» Беатріче Портінарі - юнацьке кохання Данте, так би мовити, пересічна городянка, супроводжує його аж до верхніх сходинок Раю. Це вже після Данте Петрарка уславлятиме Лауру, Шекспір - Смагляву леді, Ронсар - Олену.

Для сучасного світу важливе те, що поема Данте дійшла до нас як утопія свободи. Середньовічна за формою, вона містить у собі водночас безліч сенсів: Дантовий рай не лише місце протилежне гріховному пеклу, а й, і це найголовніше, - символ сходження. Це шлях до свободи. Власне, мандри поета крізь світи пекла, чистилища, раю - грандіозна картина важкої дороги, яку людина долає, якщо потребує волі. Поезія Данте, як влучно зауважив Й. Мандельштам, «завжди на ходу, в дорозі» [1]. Це той текст, який кожному варто подолати, щоб зрозуміти себе в цьому тексті. Утопія свободи - вісь, на якій тримається космос Данте. Він римується з нездоланною потребою людства до свободи - суспільної, родинної, особистої.

У житті Данте Аліг'єрі був короткий яскравий час, кілька років визнання поета, політика, дипломата, і було стрімке падіння, конфлікт з політичними силами Флоренції. Екстремальні обставини існування Данте пояснюють загострене відчуття гідності та трагізму, так само як і усвідомлення поетом власної неповторності. Зауважимо, цей творчий та психологічний феномен сформувався на межі XIII-XIV ст., коли поняття особистості в понятійному словнику соціуму не

існувало. Ще не відокремившись від слухняного гурту, людина була лише частиною пастви, «вівцею в стаді Божому». Власною трагічною долею Данте заклав підвалини майбутнього європейського індивідуалізму. Поема Данте завжди сприймалась як великий подвиг творчого духу. Це світ, в якому любов і ненависть, гріх і святість, світло і тінь, тваринна брутальність і райська безплотність, зойк та молитва існують у міцній матерії терцин, ритмів та рим. Напруженість поетичної мови – основа стилю Данте. Думка поета завжди нагадує зусилля полоненого, який прагне свободи. Динаміка терцин, буремна пристрасність поеми сугестивна, вони ж унаочнюють позачасовість, навіть актуальність поеми. «Комедія» активізує мислення, будить свідомість, формує потребу активного світосприйняття.

Коли артикулюється ім'я поета, кожна людина чує далеке відлуння століть, гуркіт трагедій та злетів минувшини. Данте для більшості – образ чогось величного, недсяжного, а тому – дуже далекого від запитів постмодерного світу, щось із культурного шару сімсотлітньої давнини. На початку XXI ст. може скластися враження перемоги метушливого життя планети з його війнами, маскультурою, авіакатастрофами, зрадливостю та корумпованістю над інтелектом та духовністю, насамперед над академічним знанням. Більшості, для якої ім'я великого флорентійця – лише відлуння почасти незнайомої, хоча й грандіозної минувшини, варто відкрити «Божественну комедію», аби відчувати її позачасову актуальність у могутньому пульсі поетової пристрасті.

На зламі століть, в час мозаїчної культури постмодернізму, що, за визначенням Умберто Еко, є «пранням історичної білизни» в цитатах, у довільному колажуванні чужих естетичних одиниць та волонтаристському поводженні із спадщиною, в задзеркаллі «некласичної естетики» Данте є феноменом, який своєю присутністю ставить під сумнів парадигму постмодернізму, унаочнює її тимчасовість. Бо ж не помилявся Іван Драч, коли зауважив, що: «Над кожним поколінням, яке спромоглося на повагу до себе, сходить Данте. Середньовіччя мало на нього право як на флорентійського пріора, як на равенського вигнання, людство ж завжди має на нього право як на генія» [2]. Генії завжди на часі, а особливо в періоди високого ідеалізму.

Данте, чиє безсмертя не потребує підтверджень, навіть у період постмодерністського експерименту провокує найчутливіших, тих митців, які мають «пам'ять абсолютного міфа», зробити внутрішнє екзистенційне повернення від «дру-

гого кроку» (некласичного мислення) до «першого» – до ситуації «знову – творення». На цьому відроджувальному шляху в свідомості сучасного митця підносяться Біблія та Данте. Поряд з Аліг'єрі постмодерністська гра в «кінець культури» тьмяніє та розречевлюється. Йдеться зовсім не про те, щоб художник, посипаючи голову попелом традиції, почав би сповідувати мистецькі моделі Дантової доби, зовсім ні... Але варто вчитатися у Данте, аби знайти в «Божественній комедії» багато спорідненого з некласичним мисленням: поліперспективність, естетизацію потворного, зниження авторитарного, ексцентризму, некроестетику, космізм та навіть метакосмізм.

Саме тому, що в «Комедії» багато неустале, чужеродного, жахаючого, таємничого. Провідники нормованого класицизму вважали її недоладною, варварською, в той час як поема була прозрінням та посланням в майбутнє. Пауза у зверненні мистецтва, зокрема образотворчого, до Дантових творів, яка виникла в час раціоналістичної естетики XVII ст., хоч як це не парадоксально, повторюється в мистецтві постмодернізму, не готового досягнути конструктивну цілісність, змістовні шари, тексти та підтексти поеми.

Сентенція про одвічну, позачасову сучасність Данте – не є риторичним реверансом культуролога, так само як не риторичним є запитання «чи потрібен Данте Аліг'єрі мистецтву постмодернізму?». Питання, безперечно, провокативне, воно є зухвалою постмодерністською «грою» з великою тінню та безмежним простором «Божественної комедії», з її віддзеркаленням в образотворчому мистецтві Європи XIV-XX ст. Простір Дантової поеми, який ще з XIV ст. надихав митців, постав іконосферою для дослідника цієї унікальної інтелектуальної «гри». Конгломерат образотворчої Дантеани: від Джотто, мініатюристів XIV-XV ст., Мікеланджело до Родена та аж до версій авангардистів, цей колаж із семи століть, зібраний у єдиний текст – постає своєрідним відеокліпом. Цей колаж з образотворчих «цитат» існує на межі класичної та модерністської методологій дослідження. Аналізуючи динаміку світовідчуття від XIII до XXI ст., розвиток Дантової проблематики в мистецтві уявляється як тяглість традиції у часі, як тотальна підпорядкованість «сакралізованому часу», його диктата та навіть культ. Бо ж «секундна стрілка – символ нашого століття» (Б. Пастернак).

«Читати Данте – не витратити час, а нарошувати його» (О. Мандельштам). «Божественна комедія» – не лише складне та плідне читання.

Данте, увійшовши в свідомість людини, трансформує весь її обшир: переставляє життєві ціннісні акценти, зводить з непересічними особистостями. Його ім'я відкриває бібліотечні та музейні запасники. Приватне життя читача «Комедії» розширюється до меж «розумного Космосу». Пройшовши через жорстку оболонку броньованих терцин «Божественної комедії», через її символіку та середньовічну метафорику, потрапляєш у середохрестя Дантової гарячої емоційності та інформативної евристичності. Після цього відчуття тотального Дантового авангардизму не зникає з екрана свідомості.

Культурологи як дослідники модерних світовідношень вважають, що «...образ світу в авангардизмі генерується такими особливостями ХХ ст., яких не було і впрост не могло бути раніше, у попередніх епохах і формаціях. Авангардизм був викликаний різкою зміною менталітету, загальнокультурних парадигм, всього життєвого світу "посткласичного" людства. Бурхливий розвиток нових соціально-економічних, політичних, науково-технічних і духовних процесів... викликає до життя світовідношення нового "модерніте"...та...авангард як художнє вираження своєї динамічної спрямованості у майбутнє» [3]. Абсолютизація власної доби є цілком зрозумілою. Та, розмірковуючи, здається, що йдеться ще й про Дантову епоху.

Вдивляючись у далечинь XIII-XIV ст., осягаєш трагічну долю поета у постійному конфлікті із його соціумом. В долі Данте постійними є бунт та окриленість великого птаха, що згори обдивляється землею людей. Його біографія: стосунки з флорентійцями, його фантазія, спонтанність, інтуїтивність, безмежжя його гордовитості поряд з прихованими комплексами «різничинця XIV століття» (О. Мандельштам), а головне - виразність та сугестивність його поетичних новацій - усе засвідчує Дантову авангардність. Данте Аліг'єрі безперечний та безсумнівний авангардист, якщо до тлумачення терміна долучити всі родові ознаки авангардного бунту і (за словником) розуміти авангард як військовий загін, що йде попереду та наражається на небезпеку.

Небезпека та ситуація конфлікту були постійною атмосферою життя Данте. Він перебував в ній та дихав нею, коли повставав проти Ватикану, змінював партійні симпатії та мусив тікати з батьківщини, коли ламав мовні, релігійні та суспільні канони у «Божественній комедії».

Заперечуючи «бездоганний каптур і, так званий, орлиний профіль» (з поезії О. Блока та гравюр Г. Доре), О. Мандельштам, перейнятий «Комедією», зауважив: «Лapidарність поеми - про-

дукт внутрішньої невірноваженості Данте, ... який так мученицьки знаходив себе в соціальній ієрархії... Дантове око...не пристосоване для орієнтації в малому радіусі, але для розкриття структури майбуття» [4]. Що ж до закоханої в Дантове слово Марини Цветаєвої, вона вважала його сучасність - невичерпною, незчисленною та невимірною.

Поему було написано у позаконтекстуальну добу перехідного часу, в такий період розвитку європейської цивілізації та культури (Дученто), коли в надрах усталених моделей Середньовіччя формувалась нова система світосприйняття, проростали пагони демократії. Отже, футурологічність та евристичність були продуктом інтуїтивного Дантового передбачення майбутніх відкриттів, які сталися лише у ХХ ст. їх зерна, як засвідчує модерна наука, було закладено у «Комедії».

На відміну від авангардистів ХХ ст., яких океаном омивала аура «модерніте», у передчуттях Дантові не було на що спертися. В добу Дученто Данте, як пізніше - у сеїченто Леонардо да Вінчі, одноосібно ламав середньовічну ментальність. В індивідуальній далекозоркості, в децентрації усталених світовідношень, у новій інтерпретації людини, як богорівної навіть у сакральному вимірі, світові відкривається Данте - авангардист, для якого «міра його зухвалості була його буденною мірою» [5].

Тексти Данте важко даються до сприйняття емоційно кволій людині, бо чуттєвість посідає неабияке місце в ієрархії Дантових чеснот. У добу релігійної побожності, коли суспільство культивувало лише екстатичну любов до Церкви, чоловіча пристрасть гірським потоком гула у віршах до донни Петри. «Чому ти не волаєш від болю, як я в моєму Пеклі?» - стогне поет. Водночас з платонічною витонченністю «Vita nova» на іншому полюсі чуттєвої Дантової амплітуди очевидною є дика сексуальна жага як гімн тілесності. «Коли б я міг взяти в руки оці біляві кучері, що стали для мене батоном і бичем... І не став би їх милувати обережно і ніжно, а був би як ведмідь, коли йому на жарт зайдеться» («Convivio» - пер. І. Драча) [6].

Емоція Данте, це не лише Шекспірове «око душі», а й каталізатор, без якого не буває повноцінної творчості, як і доброго вина, що дозрівало в утаємничених монастирських пивницях. Тому безнадійними були спроби чуттєво нейтральних художників зробити образотворчий коментар, більш-менш адекватний поемі. «Божественна комедія» не відкривається холодному оку буквоїда. Тому до аналізу було залучено ту

частину образотворчості Дантеани, автори (художники-інтерпретатори) якої сприйняли поезію як життєву необхідність. Суб'єктивне, навіть волюнтаристське ставлення до Данте митців романтичної вдачі, їх коментарі, що максимально осучаснювали сюжетні лінії поеми, дало можливість саме їм проникнути у середохрестя Дантової химерної фантазії. Маємо на увазі «Страшний суд» Мікеланджело, серію В. Блейка, твори сюрреалістів та експресіоністів XX ст. До духовних урвищ першої Дантики - «Пекла», впритул наблизився Сальвадор Далі як втілювач сліпої долі - екзистенції, та алогізму життя. Образотворча Дантеана доводить, що здатен до співбесіди з Данте лише той, хто бачить не скелі «Пекла», чи гору «Чистилища», а «внутрішній ландшафт» душі геніального флорентійця.

У Дантовій поемі на берегах «недвоїчності» унаочнено хаосферність та метафізику «ніщо». Таємниця потойбіччя «Пекла» у синергетичних зв'язках з ясним баченням земного майбуття стверджує космологічну діалогічність, властиву свідомості поета. Щодо соціальних цінностей середньовіччя пафос його особистого життя та творчості був справжнісінькою «антикультурою»,

тобто - авангардом. І хоча в «Божественній комедії» є типологічні риси, якими пишається постмодернізм: позарациональне, нігілізм, іронія, естетизація потворного, навіть некроестетика - все це на терезах Дантового погляду на сучасність та майбуття не переважає таких естетико-етичних домінант, як культ краси духовної, моральної, фізичної та громадянської. Саме ці риси його етики не сумісні з розслабленою вторинно-віддзеркаленою грою чужими цінностями, властивою постмодерністам, з їх цитатністю, з холодною грою у бридке, яке зовсім не те саме, що приголомшуюча потворність Дантового «Пекла». Данте заперечував добу, яка на його очах та його зусиллями ставала «архівом», але в ньому як в авангардистові була сила для нового шляху та нескінченного пошуку в просторі - часі людської духовності. Саме тому тексти «Божественної комедії» запитані людством при кожному новому витку духовного ентузіазму. Бо ж сам поет визначив мету «Божественної комедії» у листі до Кан Гранде делла Скала: «...Той вид філософії, який у поемі є керівним, це етика, бо ж поема написана і в цілому, і в частинах не для споглядальних цілей, а для дії» [7].

1. Мандельштам О. Разговор о Данте.- Москва: Искусство, 1967.- С. 66.
2. Драч І. Дантове безмежжя // *Данте Алиг'єрі. Vita nova.* - К.: Дніпро, 1965.-С. 125.
3. Личкова В. Від Фауста до Леверкюна: Вступ до неклассической эстетики.- Чернівці, 2002.- С. 32.

4. Мандельштам О. Вказ. праця.- С. 67.
5. Драч І. Вказ. праця.- С. 125.
6. Там само.- С. 121.
7. Данте Алиг'єрі к Кан Гранде делла Скала // *Малые произведения I* Пер. И. Н. Голенищева-Кутузова.- Москва: Наука, 1968.- С. 389.

O. Petrova

DANTE ALIGHIERI AS AN AVANT-GUARD ARTIST

This article concerns namely the avant-guard characteristics in Dante Alighieri's consciousness, emotional perception of the world and in his poetic and civil thinking.